

Fortidens veje

Når vikingernes snekker vendte hjem, og når der kom gæster til øen, var landingspladsen i **Salvigs** østlige hjørne. I dag kan det synes som et dårligt sted at have et landingssted. Men i vikingtiden var vandstanden 2-3 meter højere end i dag. Med den let skrånende grund var det nemt at trække bådene på land.

Fra landingspladsen gik vejene rundt til øens tre landsbyer: Mod nordøst langs med gårdene på Næsby Mark. Mod sydvest til Bybjerg gennem en mindre skov (Fogedgårdens Jord), som hed **Korsslunden** og videre til **Hundekilden**, hvor nu Stensgaarden ligger og så i lige linje nordenom Stensbjerg over Brønsbjerg og ind i Bybjerg ved Hestebedgaard.

Det kan undre, at vejen ikke gik til den øvre ende af Bybjerg, som den gør i dag, men sagen er den, at vejen var trådt inden kirken blev til.

Dengang udgjorde Bybjerg kun en samling huse omkring de tre kær: **Toftekæret**, **Kattekæret** og **Tudsekæret**, som var forbundet med et åbent vandløb.

Lidt vest for Hundekilden (Stensgaarden) skilte en vej sig ud fra Bybjergvejen, og gik til Gamløse, hvortil den stødte til **Horsekæret**. Det var de tidligste veje på Orø.

Da landet hævede sig, blev det upraktisk med landingspladsen i Salvig, og den flyttedes til **Farsbrøn**, hvor Orø Strand ligger. Navnet Fars kommer af at fare = at rejse, brøns er et gammelt Orøsk ord for skrænt eller brink. En del af den gamle vej til Farsbrøn findes endnu i dag, nemlig vejen til Løvsbjerg.

Det var ikke kun landhævningen, der var skyld i flytning af havnen. Skibene var blevet større og krævede større vanddybde. I middelalderen blev der mere handel med folk udefra, og der kom handelsskibe fra både Norge og Tyskland for at handle med øens beboere. Vi har minder fra begge lande. Det ældste minde er kirkegårdsfundet, med en tysk handelsmands penge, som nu findes på Holbæk Museum.

Da Orø igennem århundreder havde tilhørt kongen og blev styret fra det nuværende Jægerspris Slot (Abrahamstrup), blev der fra **Snave færgested** ved Næsby til **Rendebæk** i Hornsherred etableret en færgeforbindelse. Godset bekostede båden, som både kunne overføre heste og vogne.

Da Roskilde domkirke i 1600-tallet købte det meste af Orø, blev der oprettet et færgested fra Hammerbakke til Orø. Det betød kortere vej til og fra Roskilde, og er den rute som trækfærgen bruger i dag.

Senere kom vejen til Møllebroen, som ligger på samme sted i dag. Vejen til Brønne hed oprindeligt **Brynevej** (vejen langs skovbrynet). Vejen til Østre færge udgik oprindeligt fra **Degnevadledet** (det som hed **Kultorvet** og i dag er stedet hvor Brønnevej støder til Bygaden) og gik over Præstegårdsjorden og Slettegårdens jord.

Ved udskiftningen omkring år 1800 fik øens gårde samlet deres mange små lodder til et samlet arealstykke, og mange af gårdene blev flyttet ud fra landsbyen til markerne i det åbne land. Da blev de fleste af disse gamle veje nedlagt, og vejene fik den placering, som vi kender i dag.

VIKINGETID - YNGRE ENEVÆLDE

Landbruget ændrer øen

Fra at være jægere og fiskere blev Orøs befolkning nu mere og mere bønder. Man boede i de tre landsbyer, Bybjerg, Næsby og Gamløse. Jorden var delt op i åse, agre og vange. Vange er delt af **vanggærder**, fx gærdet fra museet til Børret og Lindhøjgaard, Nørregærde ved Hestebedgaard og ved Strandagergaard.

I Næsby var der 3 vange, 82 åse og 1320 agre fordelt mellem 12 gårde, i gennemsnit 110 agre pr. gård. Det var **bytinget** med **Oldermanden** i spidsen, der bestemte hvornår der skulle pløjes, sås, høstes eller udføres andet markarbejde.

Rundt om alle gårde lå et stykke jord, som blev kaldt **toften**. Det bestemte bonden selv over.

Præsten havde stor betydning for udviklingen, da han udover at være teolog også var landmand.

Bondegården var dengang et lille samfund i sig selv, og selvforsynende med egne produkter:

- Kornet gav mel, brød, gryn, grød og en vigtig ting: øl
- Kvæget gav kød, mælk til ost og smør
- Svinet gav kød/flæsk, og fedt
- Fårene gav kød, uld, skind og tælle til lys
- Fjerkræ gav æg, fjer til dyner.

Det eneste man behøvede at skaffe sig udefra var jern, tjære og salt.

Gården var afhængig af, at der var en mand og kone på gården. Døde ægtefællen, blev den tilbageblevne gift igen i løbet af en til to måneder, da der ikke kunne undværes en leder.

Gennem århundreder havde øens gårde ligget samlet i de tre små landsbyer, nu skulle de fleste flyttes ud på marken, væk fra det trygge fællesskab, hvor man aldrig var alene eller ensom. Man hjalp hinanden ved f.eks. sygdom, kælvninger og andet, eller lånte ild hvis den var gået ud. Det tog da også ca. 75 år inden reformen var gennemført.

Fordele ved den store landboreform:

- Større marker
- Mindre transport
- Adgang direkte til markerne
- Bystævnets magt ophørte.

Omvæltningen var enorm, der skulle laves nye veje, gærder skulle brydes ned og nye skulle tilpasses de nye marker. Der var ingen træer og buske i det åbne land. Det var en stor og vanskelig opgave, og alle skulle have det samme areal som før, men ' efter bonitet.

Orøs jord var højt vurderet; den var passet godt, fordi bønderne på Orø var fri for hoveriarbejde.

Alle øens gårde fik et stykke eng.

Alle gårde blev ikke udflyttet på en gang. Det krævede for mange resurser, og når en gård skulle flyttes ud hjalp fællesskabet til. Det meste af **træet blev genbrugt** fra den gamle gård eller hentet udefra. Men der skulle laves nyt ler til at kline på væggene (dette arbejde var kvindearbejde). Gulvene i stuehuset var også af ler, bryggerset havde dog stenbro på gulvet. Når arbejdet var færdigt, måtte bonden holde "**klinkegilde**" med god mad og dans, det var lønnen for arbejdet.

De nye gårde blev opført som firelængede gårde. Det var små fæstningsværker, med en eller to porte i, kun små og smalle vinduer på den udvendige side, med en jernstang igennem.

De nye veje blev også anlagt i fællesskab. Der blev gravet grøfter langs vejen og der blev opført stengærde langs den ene side af vejen. Hver gård fik så et stykke vej som den skulle holde, og hvert år i oktober måned blev der kørt grus og sten på et stykke af vejen.

YNGRE ENEVÆLDE

Kvindernes arbejde

På øens gårde deltes mand og kvinde om arbejdet, men de havde hver deres at gøre. Markerne og de større dyr havde mændene ansvaret for. Men kvinderne deltog i høstarbejdet.

Kvinderne passede havestykket som lå lige ved stuehuset. De dyrkede kål, frugt og desuden humle til ølbrygningen, som de også stod for.

Malkningen var kvindearbejde, og hermed fulgte arbejdet med ostesætning og smørkærning. Slagtning var mændenes arbejde, men kødets tilberedning var kvindernes. Det var også kvindearbejde at passe fjerkræet, tillige at tage vare på æg, fjer og dun. Kvinderne lavede mad og bagte brød.

Kvinderne klippede får, og de kartede, spandt, farvede og strikkede. De tilberedte også hør, og de vedligeholdte og vaskede tøjet - et hårdt og koldt arbejde.

Hverken mand eller kvinde kunne undværes. Døde den ene, måtte den anden så hurtigt som muligt finde en ny ægtefælle, så livet kunne gå videre.

Hvis der var en aftægtskone på gården, passede hun ofte de mindre børn. Derudover tog hun sig af arbejde, som ikke krævede så mange kræfter: Lysestøbning, kartning, spinding, pasning af have og tilsyn med bistader.

Pigebørnene blev allerede fra ganske små sat til at sørge for nogle af tingene for at aflaste deres mor. F.eks. var det meget almindeligt at småpigerne måtte sørge for gæssene, som kunne være nogle gale spektakler, og naturligvis også fodring af hønsene og ægindsamling hver dag.

Visse arbejdsopgaver skulle gøres med jævne mellemrum året igennem. Man bagte ca. en gang om måneden, bryggede øl ca. hver anden måned og vaskede tøj et par gange om året (storvask). Andre opgaver skulle løses hver eneste dag, som at sørge for madlavningen og malkningen.

Hjemmevæveri var helt almindeligt. Kvinderne har selv vævet alt familiens tøj. De har syet det hele og har sikkert lappet det mere end en gang.

Man havde ikke meget køkkentøj: En pande, en stege-rist, et par jerngryder, et hakkebræt og skåle.

Kosten bestod af brød og grød med tilbehør. Tilbehøret kunne være saltet fisk, kød eller grøntsager, mest grønkål. Til maden drak man oftest øl.

Hvor varieret kosten var, afhang af, hvor meget og hvor god jord der hørte til gården eller huset. Nogle steder fik man grød morgen, middag og aften.

De tre hovedmåltider var **davre, middag og nadver**. Om sommeren spiste man davre tidligere og nadver senere end om vinteren. Til gengæld spiste man et mellemmåltid formiddag og eftermiddag.

Mellemmåltiderne bestod af smørrebrød. Ikke smørrebrød som vi kender det i dag, men brødhumpler med fedt. De blev ofte indtaget ude, hvor man arbejdede. Maden blev bragt ud i marken og det har været en stor pige som har fået hvervet med at bringe maden ud.

De andre måltider blev spist ved langbordet i stuen. Hver havde sin egen ske eller kniv og spiste så af samme fad.

Davre blev spist efter malkning og røgtning. Middagen spistes kl. 12. Først fik man søbemad: grød eller vælling. Derefter sulemad: flæsk, fisk, æggekage, gule ærter eller grønkålssuppe, da kålene var en stor del af nyttehavens udbytte. Nadveren spistes, når dagens arbejde var forbi. Den bestod af grød, evt. kold grød med varm mælk eller øl.

En handelsfejde

I år 1462 kan vi i Rigsarkivet læse om en handelsfejde mellem Orø's beboere og Holbæks købmænd.

I middelalderen havde de store byer (Købstæderne) eneret på al handel. Bønderne skulle komme til købstaden for at sælge deres varer. Der blev så opkrævet en lille told. Derfor så Holbækkøbmændene skævt til at de udenlandske skibe lagde ind til Orø og handlede med øens befolkning.

En efterårsdag i 1462 erfarede Holbækkøbmændene, at en handelsskude var på vej til Orø's havn ved Farsbrøn (lidt vest for Orø Strand).

Købmændene lejede folk til at sejle ud til skibet, og i nattens mulm og mørke gik de ombord på skibet og tvang besætningen til at sejle væk.

Så da bønderne næste morgen mødte op med deres varer, var der intet skib.

Da orøerne erfarede, hvordan det var gået til, sendte de en skriftlig klage til kongen, Christian den 1.:
"Vi bønder på Orø, i kongens frie birk Oderø, har fra Arilds tid haft ret til at handle med hvem vi vil." Og så kom klagen over Holbæk købmændenes færd. Sagen gav anledning til, at der blev lavet en undersøgelse. Der blev udpeget en nævningedomstol med 12 nævninge blandt bønder på Orø og det nordlige Hornsherred. Det endte med, at Orøerne fik godkendt deres ret til at handle uafhængigt af Holbækkøbmændene.

Farsbrøn mistede sin betydning, da man begyndte at sejle fra den nuværende Orø havn (1850).

En lille sjov ting i brevet, navnet Orø er stavet Orderø.

SENMIDDELALDER

Sørøveren Børre

Efter dronning Margrete den førstes død gik Kalmarunionen langsomt i opløsning. Det bevirkede, at der kom en del sørøvere rundt omkring i Danmark og Sverige.

På det gamle forfaldne borganlæg ved Østre færge, på Orøs sydøstlige side, nedsatte sådan en sørøver sig, som hed **Børre**. Han huserede rundt omkring i Isefjorden, men kongens mænd blev trætte af hans tilstedeværelse, så det lykkedes kongens soldater at få bekæmpet og fanget sørøveren og hans mænd.

Sørøveren Børre blev hængt på toppen af bakken som ligger ca. 200 m. før Næsbyvej støder ind i Bygaden. Bakken hedder i daglig tale Børsbakke (Børres bakke).

Efter hængningen blev Børre halshugget, og hans hoved blev sat på en stage på næsset øst for campingpladsen. Næsset bliver kaldt Børrehoved til minde om ham.

Sørøveren Børres navn går igen flere steder på øen: Børret kaldes det området hvor det gamle borganlæg har ligget, Børsbakke hvor han blev hængt, Børrehoved næsset hvor hans hoved blev sat på en stage.

Orøs søspejdere kalder sig også Børre-klan.

ADELSVÆLDE

Hekseri eller hysteri

I den sydlige Hegnegaard levede omkring 1800-tallet en mand og kone, som hed Jens Thygesen og Barbara Nielsdatter. Barbara var frygtet som en meget stor troldheks. Pukkelrygget og vortet lignede hun en rigtig heks, og der gik mange historier om hende.

Barbara og hendes mand havde en plejedatter. Da hun gik til præst, fulgtes hun med en anden pige, som hun fortalte, at hver torsdag nat måtte hun gå med Barbara op til kirken. Der gik de tre gange rundt om den, hvorefter Barbara blæste ind gennem nøglehuset, kirkedøren sprang op, hvorefter de gik de op til alteret. Her puslede Barbara med noget, men hvad det var, kunne pigen ikke se. Da de nåede til konfirmationsdagen, sagde Barbara, at når hun gik til alters, måtte hun ikke synke alterbrødet og vinen, men beholde det i munden, spyttede det ud i et lommetørklæde og give det til hende.

Efter konfirmationen kom plejedatteren ud at tjene. Ved et besøg hos sine gamle plejeforældre bød Barbara hende en kop te med de ord: "Drik kun det min pige, der er rigtig nok nogle grumsinger i bunden, men det skal du ikke bryde dig om." Ud på natten blev pigen meget syg og kastede nogle meget besynderlige ting op, noget der lignede korsfisk, skindlapper med billeder på, der lignede fanden og på den anden side Kristus på korset. Pigen blev både skæv og pukkelrygget efter den omgang, og hendes åndsevner var også svækket.

Barbara sad i et halvt års tid i arresten, mistænkt for at have forgiftet pigen, men efter retssagen blev hun frigivet på grund af manglende beviser. Da Herredsfogeden skulle til at forhøre hende, slog han hende over næse og mund. Skønt slaget blev ført med stor kraft, kom der kun en lille dråbe blod, men det var nok. Thi når man slår en heks, så hun bløder, kan hun ikke forhekse den, der gør det.

Barbara havde fået en ny ung pige til at hjælpe sig. En aften, hvor hendes forlovede var på besøg, bemærkede parret, at Barbara havde noget mystisk for ved døren, som var todelt. Inden den unge mand gik ud gennem døren, smed han en kat igennem den. Katten begyndte straks at jamre og vride sig og døde kort tid efter. Parret giftede sig snart efter og flyttede ind i et hus ved Østre færge.

Barbaras mand døde i år 1829. Ingen ville overtage fæstet, så længe Barbara var på gården. Hun flyttede ned til sin forhenværende pige ved færgestedet ved Østre færge, imod at hun blev hendes livsarving.

Huset ved færgestedet lå lige ud til vejen, og når folk kom forbi med deres kreaturer, og Barbara stod udenfor huset, blev kreaturerne skræmte. En bonde så, at hun slog nogle streger i gruset på vejen. Da hestene kom til stedet, blev de ganske bange og løb løbsk.

Da Barbara var død, blev der bestilt en ligkiste hos en ung tømrer, som boede sammen med sin forældre i et gammelt hus, som lå der, hvor kapellet ligger i dag. Om natten kunne de høre tumlen og banken, som om der blev arbejdet i værkstedet. Men konen, som var en gudfrygtig kvinde, åbnede døren ud til værkstedet, og sagde: "Giv dig kun tilfreds; I morgen skal din kiste nok blive færdig," og så blev der stille i værkstedet.

Næste dag blev Barbara så begravet, og sjældent har der været så løssluppen en stemning efter en begravelse. Folk spiste og drak, og om aftenen var der dans. Barbara døde i år 1834 i marts måned.

YNGRE ENEVÆLDE

Moderne tider

I 1880'erne faldt kornprisen drastisk, og bønderne slog over på den animalske produktion, som blev starten på opførelsen af Andelsbevægelsens mange slagterier og mejerier.

Mekaniseringen starter

Heste-rundgang som trak tærskværk og hakkelsemaskine. 1890 anskaffedes en **lokomobil** (dampmaskine) til at trække tærskværket. Den blev trukket af 4 heste når den skulle flyttes.

I 1910 kom den første vindmotor op på Orø.

I sommeren 1912 enedes man om at bygge et **elektricitetsværk** ved siden af møllen, og nytårsaften startede det op, det var en stor begivenhed. Pris: 40 øre/kW, 20 øre for kraft.

Den første bil kom til Orø i vinteren 1923. Den kørte over isen med uddeler Frederiksen's møbler.

I 1926 anskaffedes en ny færge "**Margrethe**", som kunne medtage 1-2 biler. Så kom de første biler til øen. Brugsen købte en lastbil, som også kørte svin til færgen.

Postvæsen

I 1872 blev der oprettet et brevsamlingssted på Orø, og tre gange om ugen blev posten sendt med færgen til Holbæk. Om vinteren over isen en gang om ugen. Postomdelerens årsløn var 144 kr. I 1886 afgik posten seks gange om ugen, og årslønnen var steget til 200 kr. I juli kvartal 1875 blev der sendt 711 breve, 27 aviser og 49 pakker.

Den første landpost startede på øen i 1876. Han fik 50 øre pr. tur. Når forbindelsen glippede, fik han ingen løn. Fra 1885 var der to postbude. Der var sat tre timer af til omdelingstid, og det var for lidt. Årsløn: 180 kr.

I 1892 kom der to postkasser op, en i Bybjerg og en i Næsby.

Orøs trafikproblemer

Fra 1936 til 1956 var der mange planer om at bygge en bro ved Østre Færge.

Orøs færge "**Margrethe**" kunne ikke tage den stigende fragtmængde fra mejeriet, et stigende antal dyr, foderstoffer, koks, samt flere færgepassagerer. Da færgen kun kunne tage en lastbil ad gangen blev meget omlastet. Fragten var dyr. Et tons brændsel kostede 28 kr.

I 1956 blev der holdt et stormøde om de trafikale problemer. En ny bro ville koste 4,5 mio. kr. Staten skulle financiere 85%, men ville ikke være med.

En **ny færge til Holbæk** blev bygget i 1958 for 500.000 kr. Den kunne tage 8-10 biler. **Østre færge**, en kabelfærge med plads til 10-12 biler, blev startet op i 1962 og med en overfartstid på 7-8 minutter vendte det om på øens status som en isoleret ø.

